

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ
ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ.
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΜΠΟΡΙΣ ΠΑΣΤΕΡΝΑΚ

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ Γ. ΓΕΩΡΓΟΒΑΣΙΛΗ

1. Requiem

Στις 30 Μαΐου 1960 πέθανε σε ηλικία 70 ετών στο προάστειο της Μόσχας Πρεντέλκινο, όπου πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του, ο διάσημος Ρώσος συγγραφέας, βραβευμένος το 1958 με το Νόμπελ της Λογοτεχνίας, Μπόρις Λεονίδοβιτς Πάστερνακ (1890-1960). Η Σουηδική Ακαδημία, που του απένειμε το περίφημο βραβείο, στήριξε την απόφασή της στο μυθιστόρημά του «*Δόκτωρ Ζιβάγκο*», το οποίο ένα χρόνο πρωτύτερα είχε δημοσιευθεί στην Ιταλία μεταφρασμένο στα Ιταλικά. Το έργο αυτό γυρίστηκε και σε κινηματογραφική ταινία το 1965. Εντούτοις ο Μπόρις Πάστερνακ ήταν υποψήφιος για το ίδιο βραβείο το 1946 και μάλιστα για το ποιητικό του έργο, το οποίο είναι ασυγκρίτως ανώτερο από το πεζογραφικό του.

Στη Σοβιετική Ένωση από τα μέσα της δεκαετίας του '50 κυβερνούσε ο κάπως μετριοπαθής Νικήτα Κρούτσεφ, ο οποίος στο 20ό συνέδριο (1956) είχε επιτύχει την καταδίκη της στυγνής προσωπολατρίας, την οποίαν είχε αναγάγει σε θρησκεία ο αιμοσταγής Στάλιν. Με γοργό ρυθμό η χώρα είχε εισέλθει στο στάδιο της αποσταλινοποίησης, χωρίς όμως οι μηχανισμοί της τυραννικής καταπίεσης του λαού να έχουν αμβλυνθεί αισθητά. Ο Έλληνας λογοτέχνης Αλέξης Πάρνης στο μυθιστόρημά του «*Λεωφόρος Πάστερνακ*» αποδίδει, λες με δημοσιογραφική παραστατικότητα, το πολιτικο-κοινωνικό κλίμα της Σοβ. Ένωσης, όπως είχε διαμορφωθεί τότε με τις νέες συνθήκες. Ο Έλληνας λογοτέχνης είχε την τύχη να είναι μαθητής του Πάστερνακ, αλλά και γείτονάς του. Έτσι όσα εκθέτει στο μυθιστόρημά του «*Λεωφόρος Πάστερνακ*», πέρα από την μεγάλη λογοτεχνική τους αξία, μπορούν να θεωρηθούν και ως προσωπικές, βιωματικές εμπειρίες ενός ευ-

φούς και ταλαντούχου μαθητή για την τραγική μοίρα του αγαπημένου του δασκάλου...

Ο Μπ. Πάστερνακ ενηλικιώθηκε μέσα σε αστικούς και φιλελεύθερους κύκλους Ρώσων καλλιτεχνών και διανοουμένων· ο πατέρας του, Λεονίντ Οσσίποβιτς Πάστερνακ, ήταν σπουδαίος ζωγράφος και γραφίστας, αποκλειστικός προσωπογράφος του Λέοντογ Τολστόϊ και της οικογένειας του μεγάλου Ρώσου λογοτέχνη, καθώς και εικονογράφος των βιβλίων εκείνου· ήταν ακόμη καθηγητής στη Σχολή Καλών Τεχνών του Πανεπιστημίου της Μόσχας. Η μητέρα του, Ξακουστή πιανίστρια, είχε μεταδώσει στο γιό της την αγάπη για τη Μουσική. Ο μεγάλος μουσικοσυνθέτης Αλεξάντερ Σκριάμπιν (1872-1915), στενός φίλος των γονιών του Μπόρις, έβλεπε στο μουσικό ταλέντο του νεαρού Πάστερνακ μια σύγχρονη δόξα στο πάνθεο των μεγάλων Ρώσων μουσουργών. Ο Πάστερνακ, λοιπόν, μεγάλωσε ανάμεσα σε μεγάλους.

Τη ζωή του ο Πάστερνακ την διηγείται με απaráμιλλο λυρισμό σε δύο αυτοβιογραφικά κείμενά του, που φέρουν τους τίτλους: «*Προσωπική μαρτυρία*» και «*Δοκίμιο αυτοβιογραφίας*». Αλλά βιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα μπορεί εύκολα να αναγνωρίσει ο προϋδασμένος αναγνώστης και μέσα σ' όλα του τα έργα. Δεσπόζουσα θέση όμως ανάμεσα στις πηγές για την ζωή του Μπόρις Πάστερνακ κατέχει το βιβλίο της Όλγας Ινσβίτσκαγια, που ήταν η σύντροφος της ζωής του και μάλιστα το πρότυπο της Λάρας, της ηρωίδας δασκάλας στο μυθιστόρημα «*Δόκτωρ Ζιβιάγκο*».

2. Το νόημα της τέχνης και της επιστήμης

Αλλά εμείς εδώ θα περιορισθούμε σε μια σύντομη θεώρηση των φιλοσοφικών του απόψεων σχετικά με το νόημα της τέχνης και της επιστήμης, μια και ο Μπ. Πάστερνακ με το συνολικό του έργο καλύπτει ολόκληρη τη σταλινική περίοδο της ιστορίας της Σ. Ένωσης, μια περίοδο όπου το έγκλημα είχε αναχθεί σε ιδεολογία, η τέχνη σε αγυρτεία και η επιστήμη σε Λογική του Μηδενισμού.

Ο Μπ. Πάστερνακ δεν ήταν άσπονδος αντίπαλος του καθεστώτος· είχε τη σύνεση να αναγνωρίζει κάθε θετικό επίτευγμα του καινούργιου τρόπου ζωής, αλλά και την αμυντική δύναμη να μη συμμετέχει σε κανενός είδους κομματικές και προπαγανδιστικές δραστηριότητες. Η αναγκαστική μοναξιά του και φίμωσή του στο προάστειο της Μόσχας γέμιζε με την αγωνία του να βρει τρόπους, ώστε να σωθεί ο άνθρωπος, να μην αλλοτριωθεί το πρόσωπο του ανθρώπου από την ευλογία, που προκαλούσε η επιδημία του καθεστώτος. Γνώριζε ο Πάστερνακ ότι οι άνθρωποι μετατρέπονται σε αστόχαστη μάζα, μεταποιούνται σε ανεγκέφαλη πλέμπα, όταν η προπαγάνδα με τη συστηματική πλύση του εγκεφάλου τους αφαιρεί τη σκέψη και τους εμποτίζει με τις δαιμονικές δυνάμεις του φανατισμού. Και ο Μπ. Πάστερνακ, που είχε ανατραφεί με το μάνα της Τέχνης, με τα νάματα της Ποίησης, με τα ζώπυρα της Επιστήμης και με την αμβροσία της Φιλοσοφίας, δε μπορούσε να συγχωρήσει στον εαυτό του την συνύπαρξη και τη συνοδοιπορία ακόμη και με το μεγάλο, το φαντασμαγορικό ποιητή της Σ.Ε., τον επιστήθιο φίλο του, τον Βλαδίμηρο Μαγιακόφσκυ.

Αποσυρμένος, λοιπόν, ο Πάστερνακ στην ερημιά του και ενώ του έχει απαγορευθεί κάθε δημοσίευση, πλαστουργεί ως άλλος Ήφαιστος την ηθική πανοπλία του προσώπου, το οποίο, για να διασωθεί, πρέπει να είναι ικανό για την άμυνα. Πολλοί είπαν ότι ο Πάστερνακ, νοσταλγός ενός ανελέητα καταδικασμένου από την Ιστορία ιδεαλισμού, ζούσε έξω από την εποχή του, ότι ήταν ένας ρακοςυλλέκτης ιδεών, τις οποίες ακόμη και ο διεφθαρμένος καπιταλισμός της Δύσης τις είχε ξεπεράσει και οριστικά απορρίψει. Αλλά ο Πάστερνακ αταλάντευτος επεξεργάζεται με τη γλώσσα του συμβολισμού —ο συμβολισμός ήταν μια στοιχειακή δύναμη της ύπαρξής του— το πρόσωπο της εποχής, η οποία κάποια μέρα επέπρωτο να ανατείλει, για να αποκαταστήσει τον άνθρωπο νομέα των δικαιωμάτων του και καρπωτή των ελευθεριών του.

Με τη στάση του αυτή ο Πάστερνακ αναδείχθηκε όχι αναχρονιστικός ιδεαλιστής, όπως τον θέλουν οι επικριτές του, αλλά ένας εμπνευσμένος *ανα-χρονιστής του ιδεαλισμού*. Η προσωπική του συμβολή στην πρόοδο της Φιλοσοφίας είναι μια κατεύθυνση της σκέψης μέσα στα πλαίσια του ρεύματος, που λέγεται «πρακτικός ιδεαλισμός». Και αυτή την φιλοσοφική κατεύθυνση θα την ονομάσουμε *«περσοναλισμό του Πάστερνακ»*. Τι σημαίνουν όμως οι όροι «ανα-χρονιστής του ιδεαλισμού» και «περσοναλισμός του Πάστερνακ»;

3. Ο αναχρονισμός του ιδεαλισμού

«Πρακτικός ιδεαλισμός» ονομάζεται εκείνη η φιλοσοφική στάση ζωής, την οποία ο Πάστερνακ τήρησε αταλάντευτα καθ' όλο το συνειδητό διάστημα της εβδομηντάχρονης ζωής του. Και πρακτικός ή έμπρακτος ιδεαλισμός είναι εκείνη η κοσμοαντίληψη και η κοσμοθεωρία, που αφορμώμενη από ένα γνήσιο ιδεώδες —όπως ο Πάστερνακ αφορμάται από την ιδέα της ζωής— επιδιώκει με πράξεις θυσίας και αυτοθυσίας την εφαρμογή της, ώστε να αναδειχθεί σε στάση ζωής. Αντίθετος προς τη θέση αυτή είναι ο Υλισμός.

Ο πρακτικός ιδεαλισμός διαφέρει από το λεγόμενο «αντικειμενικό ιδεαλισμό», τον οποίο καθιέρωσε ο Πλάτων και τον ανέπτυξε η μετά τον Καντ ιδεοκρατία. Το ιδεώδες αυτού του ιδεαλισμού αποδέχεται ως πρωταρχή την ιδέα ή το Απόλυτο Πνεύμα· μια τέτοια πρωταρχή αποτελεί τη γενεσιουργό δύναμη και το ρυθμιστικό παράγοντα της εμπειρικής πραγματικότητας.

Ο Πάστερνακ, ακολουθώντας την παράδοση του ελληνικού ιδεαλιστικού μονισμού, την οποία θεμελίωσε ο Ηράκλειτος και ανέπτυξε σε σύστημα σκέψεως ο Αριστοτέλης, δέχεται ότι η ιδέα της ζωής συνέχει τα πράγματα και ρυθμίζει την αέναη μεταβολή του κόσμου. Η ιδέα της ζωής ενυπάρχει στα πράγματα, των οποίων η γένεση και η φθορά είναι απλώς σύμβολα της αθανασίας της ιδέας, μιας ιδέας, η οποία συντηρεί την αλήθεια του κόσμου άφθαρτη και ωραία.

Το εγχείρημα του Πάστερνακ —να επιδιώκει την αναβίωση του ιδεαλισμού, ύστερα μάλιστα από τον αιώνα του Διαφωτισμού (18ο) και του Θετικισμού (19ο), και ιδιαίτερα μέσα σε μιαν εποχή, όπου σχεδόν όλοι οι φιλοσοφούντες είχαν πεισθεί ότι ο ιδεαλισμός ανήκε οριστικά στην Ιστορία, ενώ το μέλλον της καινούργιας αντίληψης, που φιλοδοξούσε να μεταδομήσει ολόκληρη τη Φιλοσοφία, αλλά

και την επιστήμη σε ακραιφνώς ολοκληρωτική ιδεολογία, προμηνυόταν θριαμβευτικό με την κραταίωση του Νεοθετικισμού και του Υλισμού— ασφαλώς ήταν και επικίνδυνο για την ίδια του την ύπαρξη και αναχρονιστικό για την «προοδευτική» εποχή του.

Εντούτοις, όπως διαπιστώνει ο προσεκτικός μελετητής του έργου του Πάστερνακ, το οποίο παρουσιάζει αξιοθαύμαστη ενότητα απαρχής μέχρι τέλους, ο Πάστερνακ επέτυχε αυτό που στη Μουσική λέγεται «αναχρονισμός», δηλ. έναν υπερβιβασμό του τόνου της εποχής του, μιαν υπέρβαση της Ιστορίας, μιαν αντιμετάθεση των σκηνικών της. Έτσι κατόρθωσε —και είναι το κατόρθωμα αυτό μεγάλο όσο είναι και κάθε ευαγγέλιο ειρήνης και συναδέλφωσης των λαών της Γης— κάτι ανάλογο μ' αυτό, που η μεγαλοφυΐα του σκηνοθέτη Ταρκόφσκυ επεδίωξε συστηματικά με τις περίφημες κινηματογραφικές του ταινίες: μέσα σ' ένα αυθεντικά σταλινικό σκηνικό να σκηνοθετήσει όχι με όσα έδειχνε, αλλά κυρίως με όσα παρσιωπούσε ή υπαινισσόταν με τα υπέροχα σύμβολά του, τή σύγχρονη τραγωδία του Ιδεαλισμού.

Ο Πάστερνακ διεξήγαγε μια γιγαντομαχία για την εξαντικειμενίκευση της ουσίας της ιδέας. Αυτή την ιδέα με την θαυμάσια λυρική γλώσσα του και την ποιητική φαντασία του την πολιτογράφησε ως μια μεγαλειώδη σύνθεση «μεγίστης μουσικής». Και από τους ορυμαγδούς της μάχης και τις ολολυγές νικητών και ηττημένων σύνθεσε ο Πάστερνακ, γιος του σπουδαίου ζωγράφου Λεωνίδα Πάστερνακ και μαθητής του μεγάλου συνθέτη Σκριιάμπιν, ένα μεγάλης πνοής έργο τραγικής φιλοσοφίας, η οποία κατά τον Πλάτωνα είναι η «μεγίστη μουσική». Πάντως από τη μάχη αυτή νικήτρια αναδείχτηκε η ζωή, το δε έπαθλό της είναι η οντολογία του προσώπου.

Όπως η τραγωδία του Γκαίτε «*Δόκτωρ Φάουστ*» έβγαλε τον άνθρωπο από τα δεσμά του μεσαιωνικού δογματισμού και με το αναστάσιμο φως του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού του έδειξε το δρόμο της σωτηρίας του, έτσι και το τραγικό μυθιστόρημα του Πάστερνακ «*Δόκτωρ Ζιβάγκο*» απελευθερώνει τον άνθρωπο από την κατηγορία της ποσότητας, τον λυτρώνει από την ανευθυνότητα της της ανώνυμης μάζας και του δείχνει το δρόμο της ελευθερίας, η οποία δεν κατακτιέται με τα όπλα, αλλά με την αφοσίωση στη λατρεία της άοπλης αλήθειας.

Ο «αναχρονισμός» αυτός του ιδεαλισμού προϋποθέτει ένα περίεργο κράμα διάφορων φιλοσοφικών ρευμάτων σε ένα είδος προσωποκρατικής φιλοσοφίας, το οποίο θα ονομάσουμε «*Περσοναλισμό του Πάστερνακ*». Τέτοια ρεύματα είναι 1. Η Φιλοσοφία της ζωής, όπως αυτή εξελίσσεται από το Νίτσε και μετέπειτα. 2. Η Φιλοσοφική Ανθρωπολογία, όπως θεμελιώθηκε από το Μαξ Σέλερ. 3. Ο Φιλοσοφικός Πραγματισμός, όπως των μετεσχημάτισαν οι φιλόσοφοι Ρενουβιέ και Φ. Σίλλερ. 4. Η Φιλοσοφία του Λόγου, όπως την ανέπτυξε κυρίως ο Κάρλ Γιάσπερς για τον αυγασμό της ύπαρξης. Σύμφωνα με τη φιλοσοφική αντίληψη του Πάστερνακ ο άνθρωπος δεν θεωρείται μόνον ως σκεπτόμενον, αλλά κυρίως ως ένα πρόσωπο, που πράττει, που δημιουργεί αξίες, που αξιολογεί και που παίρνει υπεύθυνη θέση μέσα στο κόσμο, ένα πρόσωπο, που δεν προετοιμάζεται για να ζήσει, αλλά που ζει το παρόν με ευλάβεια και προσοχή ακροβάτη.

Δεν πρόκειται λοιπόν για αναχρονισμό με τη συνηθισμένη έννοια του όρου,

δηλ. δεν πρόκειται για μεταφορά της σκέψης του Πάστερνακ σε ιδέες παρωχημένων εποχών ή για κάποια αναπαλαίωση κάποιου ιστορικού ιδεαλιστικού φιλοσοφήματος· αντίθετα πρόκειται για μια ριζική μεταρρύθμιση της σκέψης, για μια θεμελιώδη αναδιοργάνωση του κοινωνικού βίου, για μια «περεστρόικα», θα λέγαμε, με βάση τη μόνη αδιάφευκτη και ανώλεθρη αρχή, την ιδέα της αθανασίας, που είναι η ίδια η ζωή.

«Με τι σε χτυπάει η ζωή; Με την αστραπή και τη βροχή; Όχι! Με τις λοξές ματιές και τις διαβολές. Μια κλωστή στον ιστό της αράχνης δεν είναι τίποτε. Άντε όμως να ξεμπλέξεις από τον ιστό — μονάχα περισσότερο θα μπλέξεις» (53)*. Ο Πάστερνακ δεν είχε την τύχη του Σωκράτη, του Ιησού, του Θωμά Μώρου ή του Ζιορντάνο Μπρούνο, δηλ. να επισφραγίσει την πνευματική του διαθήκη με το αίμα της καρδιάς του. Η δική του μοίρα, αφού ο ίδιος με λογισμό και μ' όνειρο ύφανε στον αργαλειό της ζωής του τα χρώματα και τα σχήματα της Ζωγραφικής του μικρού και του καθημερινού κόσμου, σύνθεσε τους τόνους και τα πνεύματα της Μουσικής του μεγάλου και αιώνιου χώρου με τα στημόνια και τους ρυθμούς της ρέουσας ζωής, η δική του τύχη, ωσάν να ήταν ένας ειρηνικός ωκεανός με φοβερούς κυκλώνες, ήταν η τύχη ενός μεγάλου ερημίτη και ασκητή. Εκεί στην ερημιά του, στην ερημιά του κλυδωνιζόμενου ωκεανού των διαβολών, των διωγμών και των εξοντώσεων, αυτός εποίει μουσικήν ως άξιος μαθητής του Σωκράτη, ο οποίος μέσα στην ερημιά του δεσμοτηρίου του ως μελλοθάνατος αφουγκραζόταν το πρόσταγμα του ονείρου: *«μουσικήν ποίει και εργάζου»*. Παρόμοια και ο Πάστερνακ, τριάντα ολόκληρα χρόνια μελλοθάνατος, εποίει μουσικήν *«ως φιλοσοφίας ούσης μεγίστης μουσικής»* (Φαίδ. 61, 3).

4. Μπόρις Πάστερνακ, ο αδελφός της ζωής

Ο περσοναλισμός του Πάστερνακ: Αποκορύφωση και τελικό άθροισμα όλων των δημιουργιών του Πάστερνακ αποτελεί το μυθιστόρημα του *«Δρ. Ζιβάγκο»* (βραβείο Νόμπελ 1958). Στο έργο αυτό ο Πάστερνακ, ρεαλιστικά αυτοβιογραφούμενος, κατέγραψε ωσάν έμπιστος της ζωής ληξιαρχος τους πνευματικούς θησαυρούς και τις ηθικές αξίες, που η κοσμοϊστορική επανάσταση του Μηδενισμού (1917) στη Ρωσσία κατεκρήμνισε, σ' εκείνη την απέραντη χώρα της χριστιανικής Ορθοδοξίας· στο πρόσωπο του ήρωά του Γιούρι Ζιβάγκο, γιατρού-ερευνητή, ποιητή και φιλοσόφου, πλαστούργησε τον τύπο του πολίτη του κράτους και του κόσμου και λογογράφησε τα σωτηριώδη μηνύματα, που θα στήριζαν την αγάπη, την πίστη και την ελπίδα του καρτερικού ανθρώπου για την ημέρα της λύτρωσης.

Ο Πάστερνακ, [φίλος στενός του μεγάλου Ρώσου ποιητή και βάρδου της Οκτωβριανής Επανάστασης, του Βλαδίμηρου Μαγιακόφσκυ, και αρχικά μέλος της ομάδας των φουτουριστών ποιητών (που στεγάζονταν στο περιοδικό LEFT (: Αριστερά), όταν άρχισε η σταλινική περίοδος, μετά τον θάνατο του Λένιν στα 1923 και ο πρωτογενής έρωτας για τα οράματα του σοσιαλισμού άρχισε βαθμηδόν να μεταστοιχειώνεται σε σατανικούς μηχανισμούς μιας ακραίας φανατικής μισαλλοδοξίας, ατελεύτητων εξοντωτικών διωγμών και αποιρόπαιων εγκλημάτων, εκείνος] αποσύρθηκε διακριτικά από το δονούμενο χώρο των οικονομικών, των κοινωνικών

και των πολιτικών μετασχηματισμών και έζησε συντροφιά με τα όνειρά του και τους συνταρακτικούς επιβάτες της εποχής του. Και τα όνειρά του, όπως τα γέννησε ο τραγικός λόγος της Φιλοσοφίας, όπως τα λίκνισε ο ελεγειακός ήχος της Μουσικής κι όπως τα έντυσε ο πορφυρός μανδύας της Ποίησης, έπαιρναν μορφές φτερωτών συμβόλων και πετούσαν από σπίτι σε σπίτι, από καρδιά σε καρδιά, για να μεταφέρουν τα μηνύματα του απολιτικού και αντιπροπαγανδιστικού λυρισμού του Πάστερνακ, τα οποία συμβούλευαν εγκαρτέρηση και στερέωναν την ελπίδα.

Ο Πάστερνακ, παρά τις οποιοσδήποτε αντίθετες γνώμες, παρέμεινε μέχρι τέλους συμβολιστής και φουτουριστής. Ο Ρίλκε, ο Βεράρεν στη νεότητά του· ο Πούσκιν, ο Ντοστογιέφσκυ, ο Σολοβιόφ κι ο Λερμοντόφ στην ωριμότητά του· αλλά και η έμπνευση του Σαίξπηρ, του οποίου ολόκληρο το έργο μετέφρασε στα Ρωσικά, ή του Γκαίτε, του οποίου το «Φάουστ» επίσης μετέφρασε στα Ρωσικά, ή το πνεύμα των θεατρικών έργων του γερμανού δραματουργού Κλάιστ (μετέφρασε το δράμα «*Σπασμένη στάμνα*») ή η σκέψη των μεγάλων φιλοσόφων του γερμανικού ιδεαλισμού (Καντ, Φίχτε, Σέλλινγκ και Χέγγελ), καθώς και η πίστη των Ρώσων χριστιανών ορθοδόξων στοχαστών (Μπερντιάγιεφ, Σεστόφ, Ευδοκίμωφ, κ.ά.) επηρέασαν σημαντικά τη δική του έμπνευση. Με τον τρόπο αυτό διαμόρφωσε ο Πάστερνακ ένα δικό του σύστημα σκέψης, το οποίο ονομάσαμε «*προσωποκρατικό ιδεαλισμό*» και ανήκει στο εύρος του πρακτικού ή έμπρακτου ιδεαλισμού.

Τό ότι ο Πάστερνακ, μετά τον αρχικό του ενθουσιασμό για την κατίσχυση του επαναστατικού σοσιαλισμού, απομακρύνθηκε βαθμιαία και διακριτικά από τους κύκλους, θεωρητικούς και αγωνιστικούς, του καθεστώτος, και ακολούθησε αταλάντευτα την ιδέα της ζωής, όπως αναμφίβολα θα την είχε σκιαγραφήσει στο απολεσθέν πρωτόλειό του, το δοκίμιο «*Συμβολισμός και αθανασία*» (1910), χωρίς να βιάζει τη σκέψη του για άλματα πέρα από τα σύνορα του ανεξερευνήτου και αδιαφορώντας για τα φαντάσματα της παλιάς Μεταφυσικής, αυτή η περίπτωση της άοπλης ουδετερότητας αποτελεί ένα πελώριο ερωτηματικό: Πώς επέζησε, πώς δε στάλθηκε να «μετεκπαιδευθεί» σε κάποιο στρατόπεδο συγκεντρώσεως, πώς δεν κατέληξε για «αναστήλωση» του νου του σε κάποιο ψυχιατρείο και μάλιστα κατά την περίοδο του Ιωσήφ Στάλιν;

Την απάντηση στο ερώτημα αυτό θα λάβουμε ασφαλώς, αφού επιθεωρήσουμε ολόκληρο το έργο του, τουλάχιστον ως προς τα θεμελιώδη συστατικά του στοιχεία. Ωστόσο συνηθισμένοι κατά την εποχή μας στη χλεύη και στη γελοιοποίηση, που ασκείται συστηματικά σ' ολόκληρο τον κόσμο κατά του Ιδεαλισμού, δε μπορούμε παρά να απορούμε για το πού βρήκε την αντοχή ο Πάστερνακ όχι μόνο να παραμείνει πιστός στον Ιδεαλισμό (και μάλιστα ζώντας μέσα ή κοντά στη Μόσχα, τη μητρόπολη του Μηδενισμού και του Θετικισμού), αλλά και να διευρύνει τους πνευματικούς του ορίζοντες διαμορφώνοντας μια καινούργια ιδεαλιστική εκδοχή για τη ζωή ως ιδέα αθανασίας και του αιώνιου κάλλους. Πρόκειται για την εκδοχή του δικού του περσοναλισμού.

Με όλα αυτά ο Πάστερνακ αναδείχθηκε σε έναν ανα-χρονιστή, δηλ. ανανεωτή του Ιδεαλισμού, σ' έναν αγωνιστή και συνήγορο για τη δικαίωση του προσώπου, που ο ίδιος είναι και θα παραμένει σύμφωνα βέβαια με την ετυμολογία των αιώνων: «*Μπροστά στους αιώνες το έργο μου επιτελέσθηκε*».

Ο Μπόρις Πάστερνακ είναι ένας ασυνήθιστος συγγραφέας. Ενώ σχεδόν όλοι οι μοντέρνοι ποιητές και καλλιτέχνες προσέχουν περισσότερο ή σχεδόν αποκλειστικά τις διαδικασίες, σύμφωνα με τις οποίες γεννιέται ένα καλλιτεχνικό έργο, αδιαφορώντας, και μάλιστα κάποτε επιδεικτικά, για το τι θα προκύψει, δηλ. θέτοντας σε δεύτερη μοίρα το αποτελειωμένο καλλιτέχνημα, ο Πάστερνακ θεματοποιεί όχι μόνο την καλλιτεχνική συνείδηση, αλλά και τη διαμόρφωση της εν γένει συνείδησης μέσα σ' όλες τις περιοχές του πολιτισμού μας.

Η φιλοδοξία αυτή συνοδεύει από μια ασυνήθιστα ευρεία καλλιτεχνική και επιστημονική κυριαρχία της γλώσσας καθώς και από ένα δαιμόνισμα εποπτικών και εικαστικών μορφών, μέσα στο οποίο ανατοποθετούνται με φιλοσοφική ενέργεια μεγάλα και μικρά προβλήματα της εν γένει Αισθητικής. Και είναι η Αισθητική για τον Πάστερνακ η Λογική του χώρου αδερφωμένη με την Ηθική του ανθρώπου.

5. Η φιλοσοφία ως αγωνιστική

Η γνώμη, που εκφράζει ο Πάστερνακ για τη Φιλοσοφία, φαίνεται εκ πρώτης όψεως υποτιμητική: *«Η φιλοσοφία είναι το καρύκευμα της τέχνης και της ζωής. Το να ασχολείται κανείς μ' αυτήν αποκλειστικά, είναι σα να τρώει μονάχα κανέλλα»*. Και αυτά τα γράφει ένας άνθρωπος, που σπούδασε με μεγάλο ενδιαφέρον τη Φιλοσοφία τόσο στη Μόσχα όσο και σε περίφημα Πανεπιστήμια της Γερμανίας.

Ποια είναι η αποστολή της Φιλοσοφίας; — 'Οχι βέβαια το φιλοσοφικό σπουδαστήριο, ούτε η έδρα του πανεπιστημίου, ούτε τέλος τα φιλοσοφικά συνέδρια και τα σεμινάρια. Η Φιλοσοφία, όπως έδειξαν σ' όλο τον κόσμο οι πρώτοι δάσκαλοί της, οι Έλληνες, έχει αγωνιστικό χαρακτήρα.

Η Αγωνιστική είναι τρόπος ζωής, τον οποίον πάλιν οι Έλληνες ανέδειξαν ως τον μόνο αξιολύτωτο δια μέσου των αθλητικών αγώνων, των ποιητικών αγώνων, των καλλιτεχνικών αγώνων, αλλά και των επιστημονικών αγώνων. Μέσα από τους αγώνες το άτομο εξελίσσει τις ικανότητές του, οι οποίες δεν αναδείχνουν μόνο τη δική του προσωπικότητα, αλλά υπηρετούν και το κοινωνικό σύνολο, την πόλη. Έτσι ο αγώνας αποβαίνει μια αρχή της Παιδαγωγικής και της Πολιτικής.

Ο Νίτσε με οξυδέρκεια παρατηρεί ότι ο ελληνικός πολιτισμός άρχισε να παρακμάζει, όταν την Αγωνιστική τη διαδέχθηκε η Διαλεκτική. Το αγωνιστικό ένστικτο του ανθρώπου, που μέσα στη μέθη της νίκης δοξολογούσε τη ζωή, εκφυλίσθηκε μέσα στις ψιμαχίες της Εριστικής ή στις λογικές ψιλολογίες του διαλόγου. Η διαλεκτική κολακεύει και ενθαρρύνει τα ένστικτα της μάζας, όταν μάλιστα αυτή υμνείται άλλοτε ως απλό φάρμακο για τις ασθένειες της σκέψης και άλλοτε ως πανάκεια για κάθε νόσημα της κοινωνίας. Ο μοντέρνος άνθρωπος, μόλις αποκτήσει κάποια δύναμη, ορμάει με τη μέθη της άμετρης φιλοδοξίας στο δρόμο της βίας, ο οποίος οδηγεί τυφλά στον πόλεμο. Αν όμως ήταν δυνατό αυτό το αγωνιστικό και ρωμαλέο ένστικτο του ανθρώπου να το χαλιναγωγήσει κανείς και να το θέσει στην υπηρεσία του εκβιομηχανισμού και του εκδημοκρατισμού της κοινωνίας μας, τότε ο πόλεμος θα γινόταν μακρινή ανάμνηση και ο ήλιος της ειρήνης δε θα σκοτεινίαζε ποτέ. Και έχει σημασία να τονίσουμε εδώ ότι και η ηθική πάλη της

ζωής, η άσκηση στην αρετή, χαρακτηρίζεται από τους Έλληνες ως αγώνας. Πόσο βάρος προσδίδει στην πνευματική Αγωνιστική του Χριστιανισμού και ο Απόστολος Παύλος, ο οποίος σαφώς ακολουθεί την ελληνική παράδοση!

Και ο Πάστερνακ το ίδιο νόημα αποδίδει στη Φιλοσοφία. Οι ιδέες δεν μπορούν να αιωρούνται ή να ουρανοδρομούν στη σφαίρα του Απολύτου. Δεν είναι Φιλοσοφία εκείνη που τρέφεται αποκλειστικά από τον καθαρό λόγο. Δεν είναι Τέχνη εκείνη, που δε βυζαίνει το ματωμένο γάλα της οδύνης. Δεν είναι ποίηση εκείνη, που δεν ποτίζεται από τη χαρά για τη γέννηση της μορφής και από τη θλίψη για το χαμό της. Δεν είναι επιστήμη εκείνη, που δεν σκέπτεται διαρκώς πώς να καταπολεμήσει το θάνατο και να υπηρετήσει ταυτόχρονα τη ζωή. Καθαρό τίποτε δεν υπάρχει.

6. Η Ηθική και η Τέχνη

Η Φιλοσοφία και η Τέχνη: Δεν υπάρχει «καθαρή επιστήμη», που καλλιεργείται τάχα αποκλειστικά για τη γνώση. Δεν υπάρχει «καθαρή τέχνη», που λατρεύεται αποκλειστικά από την έμπνευση.

Το πνεύμα της εποχής του Πάστερνακ, που δηλητηριάζοταν από τις πνιγηρές θεωρίες για την «απόλυτη τέχνη» (την «απόλυτη Μουσική», την «απόλυτη Ζωγραφική», την «απόλυτη Πλαστική», την «απόλυτη Ποίηση» κ.λπ.), μολονότι ανέδραμε μέσω της Αναγεννήσεως μέχρι του Νεοπλατωνισμού, με την πρόθεση να βρει μέσα σ' αυτόν τη νομιμοποίησή του, έκαμε το θανάσιμο λάθος να αποδεσμεύσει την τέχνη από τη θεολογική σκέψη, με σκοπό να χορηγήσει στην τέχνη την περιπόθητη αυτονομία της. Το ίδιο έγινε και με την επιστήμη. Ο καλλιτέχνης δεν είναι πλέον ο εμπνευσμένος: ο ενθουσιασμός του δεν πυροδοτείται από το θεϊκό φως. Αντίθετα, στην φαντασία του ως δημιουργικού κέντρου αναθέτει τη δύναμη και το καθήκον να δημιουργήσει το βασίλειο του απολύτου! Όμως η χειραφέτηση αυτού του είδους οδήγησε στο αξίωμα «η τέχνη για την τέχνη» (που πρωτοδιατυπώθηκε από το Θεόφιλο Γκωτιέ και οδήγησε έκτοτε την τέχνη σ' ένα εσωτερικό αισθητισμό και την παρακμή της ανεικονικής τέχνης).

Η προσπάθεια του μεγάλου Ρώσου ζωγράφου Βασίλι Καντίνσκυ (ο οποίος ονόμασε «αφηρημένο» το δημιουργικό πνεύμα), να συγκρατήσει την τέχνη από τον κατήφορο της παρακμής, έφερε κάποια ισορροπία ανάμεσα στον ήχο του κόσμου και στον εσωτερικό τόνο του δημιουργού καλλιτέχνη. Στο έργο του Καντίνσκυ βλέπουμε να συνυπάρχουν η αναγκαιότητα και η ελευθερία. Αλλ' ο Καντίνσκυ ήταν ένας φιλόσοφος καλλιτέχνης: παρόμοια όπως ήταν και ο συμπατριώτης του ο Μπόρις Πάστερνακ. Μέ τέτοιους δημιουργούς η Ποιητική τέχνη (με αριστοτελική έννοια) αναδείχεται ανώτερη από τη θεωρητική φιλοσοφία.

«Ο φιλόσοφος», λέγει ο Σέλλινγκ, «πρέπει να κατέχει τόσο μεγάλη αισθητική δύναμη, όση και ο ποιητής... Η ποίηση θ' αποκτούσε με τον τρόπο αυτό ανώτερη αξιοπρέπεια και θα ξαναγινόταν ό,τι ήταν αρχικά: παιδαγωγός της Ανθρωπότητας. Διότι τότε δεν θα υπάρχει πλέον ούτε φιλοσοφία ούτε Ιστορία, αλλά μόνον η Ποίηση θ' επιζήσει ανάμεσα σ' όλες τις επιστήμες». Ο Σέλλινγκ όμως φαίνεται να αποδίδει στην Τέχνη λειτουργίες μιας οικουμενικής επιστήμης και να την ανάγει σε υποκατάστατο της Μεταφυσικής.

Ο Πάστερνακ ακολουθώντας τη γραμμή του Γερμανού Σέλλινγκ ζητεί από τη Φιλοσοφία να είναι πανταχού παρούσα σε κάθε στιγμή της ζωής του ανθρώπου, ώστε εκείνος να μη δουλεύει στα λογής-λογής σκλαβοπάζαρα της Ιστορίας, αλλά να εργάζεται και να δημιουργεί μέσα στο βασίλειο της ελευθερίας: «*Η Τέχνη υπηρετεί πάντα την ομορφιά και η ομορφιά είναι η χαρά της μορφής, που είναι το κλειδί της ύπαρξης*» (439).

Η έλλογη τέχνη, λοιπόν, δεν είναι ούτε καθαρή ούτε ανεικονική, αλλά αποτελεί τη γλώσσα για τη μεγάλη αφήγηση της πορείας του πολιτισμού μας. Και η γλώσσα αυτή είναι η ζωντανή γλώσσα κάθε εποχής· είναι η γλώσσα της ζωής, η γλώσσα των πόλεων (463). Και όπως η ζωή είναι μία, έτσι και η τέχνη είναι μία και ενιαία. Και ως τέτοια η τέχνη είναι μια σκέψη, είναι μια κατάφαση της ζωής (283). Τέχνη είναι η δύναμη και η αλήθεια, που εγκλείεται σε κάθε καλλιτεχνικό έργο. Τέχνη είναι το μυστηριώδες και κρυφό περιεχόμενο κάθε καλλιτεχνικού έργου.

Το αισθητικό μανιφέστο του Πάστερνακ:

Σταχυολογήσαμε μέχρις εδώ αρκετές εκφράσεις του Πάστερνακ περί τέχνης από το μυθιστόρημά του «*Δόκτωρ Ζιβάγκο*». Όμως το περί τέχνης μανιφέστο του Πάστερνακ περιέχεται στο πεζογράφημά του «*Γράμματα από την Τούλα*»: Στις 10 Απριλίου 1911 ένας νεαρός ποιητής συνοδεύει την ερωμένη του από τη Μόσχα μέχρι την Τούλα, και εκεί στο σταθμό πρέπει να αναμένει το τρένο για την επιστροφή του στη Μόσχα. Εκείνη τη νύχτα της αναμονής ο ποιητής στο σταθμό γράφει προς την ερωμένη του πέντε γράμματα· στα δύο πρώτα μιλάει για την οδύνη του χωρισμού τους, την οξυτήτα της οποίας ζητάει να μετριάσει με το γράψιμο στίχων. Αλλά μάταια! Προκαλεί τη λήθη μ' ένα περίπατο μέσα στη νύχτα της πόλης, από όπου επιστρέφοντας βρίσκει στην αίθουσα αναμονής του σταθμού μian ομάδα ηθοποιών του κινηματογράφου, οι οποίοι εκείνη τη μέρα είχαν γυρίσει στην Τούλα σκηνές για ένα έργο. Αισθάνεται αηδία για όλους αυτούς τους φαντασμένους ψευτοκαλλιτέχνες, γι' αυτό το «*είδος των κακών μποέμ*» και αγανακτεί, όταν ένας απ' αυτούς τον αποκαλεί «*συνάδελφο*». Ο ποιητής αισθάνεται ότι αυτό που τον ξεχωρίζει από όλους εκείνους τους ψευτοκαλλιτέχνες είναι ότι αυτός έλκεται από το «*πεδίο συνειδήσεως*» του Λ. Τολστόι, αφού άλλωστε βρίσκεται κοντά στο σπίτι και στον τάφο του μεγάλου δημιουργού. Επιστρέφοντας στη Μόσχα ένα μόνο τον απασχολεί: «*Πώς θα μπορούσε να βρεθεί στο σωστό δρόμο*». Λησμόνησε γιατί είχε ταξιδέψει στην Τούλα, λησμόνησε ποιον είχε συνοδέψει, λησμόνησε σε ποιον είχε γράψει. Είχε μόνο την ελπίδα πως όλα θα αρχίσουν εκ νέου, αν σταματούσε να αφουγκράζεται τον εαυτό του κι αν μέσα στην ψυχή του έμπαινε η τέλεια φυσική γαλήνη, «*όχι του Ίψεν, αλλά ακουστική*».

Στο δεύτερο γράμμα κάνει λόγο για έναν παλιό ηθοποιό, ο οποίος εκείνη τη νύχτα στο σταθμό της Τούλας δοκιμάζει ένα «*εντελώς σπάνιο βίωμα*»: Έχει απογοητευθεί ότι από τους ψευτοκαλλιτέχνες ηθοποιούς θα «*ακούσει τραγικό λόγο*», αλλά παίρνει αφορμή από το κρυφομίλημα δυο ερωτευμένων νέων, καθώς ο ψίθυρος έρχεται από μακριά και του ερεθίζει την ακοή· έτσι κι αυτός αρχίζει να «*παίζει*» ακριβώς εκείνη τη στιγμή που ο ποιητής αηδίασε από το «*συνάδελφε*» του ψευτοηθοποιού. Ο γερο-ηθοποιός μεταμορφώνεται σε ένα σκηνικό ήρωα και παί-

ζει ρόλο, που τον είχε παίξει πριν από 25 χρόνια· παίζει τόσο τέλεια, ώστε συγκλονίζεται ωσάν να ακούει ή να βλέπει το σύντροφο της νεότητάς του. Μόνο όταν τα δάκρυα του συγκλονισμού στεγνώνουν, τότε σβήνει και η εικόνα του παρελθόντος, και ο ηθοποιός ξαναμεταμορφώνεται σε γέροντα. Και ο Πάστερνακ σημειώνει: «*Κι αυτός, όπως κι ο ποιητής, είχε ποθήσει τη φυσική γαλήνη. Αλλά την είχε βρει μόνο μέσα στη διήγησή του, αφού με τα χείλη του είχε εκφράσει μια άλλη*».

Το θέμα της διήγησης αυτής είναι το ερώτημα για την ορθή και για τη λαθεμένη τέχνη. Λαθεμένη, αναισχυνη και ψεύτικη είναι η τέχνη, που προβάλλεται ως αυταπόδεικτο μεγαλείο δήθεν μεγαλοφυούς δημιουργού. Αναισχυνη είναι η τέχνη, που εκτίθεται ως αυτοβιογραφία του καλλιτέχνη. Ψεύτικη είναι η τέχνη, που λειτουργεί ως υποκατάστατο θρησκευτικής λατρείας, ως μεγαλυνάριο του καλλιτέχνη, αλλά και ως εκτελεστικό απόσπασμα για μικροαστούς, σχολαστικούς και στενοκέφαλους Φιλισταίους. Τέτοια θεωρεί ο Πάστερνακ την τέχνη του Μαγιακόφσκυ κι ας μην την ονομάζει.

Αντίθετα, η γνήσια τέχνη αρχίζει, όταν ο ποιητής «*παύει να ακούει τον εαυτό του και αφήνει να εισέρχεται στην ψυχή του η φυσική γαλήνη*». Σ' αυτή τη γαλήνη ο «*άλλος*» και τα «*πράγματα*» μπορούν να ακουστούν από τον καλλιτέχνη στην ουσία τους και να μορφοποιηθούν σε έργα καθοριστικά.

Ένα άλλο έργο, που συμπληρώνει την περί τέχνης φιλοσοφική θεωρία του Πάστερνακ, είναι ο ποιητικός του κύκλος, που φέρει τον τίτλο «*Η αδερφή μου η ζωή*». Στα ποιήματα αυτά η τέχνη μια δικαίωση λαβαίνει: την κατάφαση στην ελπίδα και στη ζωή. Η γλώσσα των ποιημάτων.—και όχι κάποια θεϊκή ή δαιμονική φωνή— είναι η δύναμη, που κυριεύει τον ποιητή και τον αξιώνει να δημιουργήσει. Ούτε η έμπνευση ούτε η διαίσθηση, αλλά η γλώσσα προσφέρει στον ποιητή την ευκαιρία για μια πνευματική θέαση, για τη «*διανοητική εποπτεία*», όπως ονόμασε την κατάσταση αυτή ο Σέλλινγκ. Με τη γλώσσα ο ποιητής βυθίζεται μέσα στις ποικίλες εκδηλώσεις της πραγματικότητας, στην οποία ανήκουν και τα όνειρα και η φαντασία, για να βιώσει και αποδώσει την ποιότητα του κόσμου με δικό του τρόπο. Μόνον όταν με τη γλώσσα καθάρει ο ποιητής τα αισθήματά του και ρυθμοποιήσει τα βιώματά του, τότε μόνο μπορεί να λειτουργήσει η διαίσθηση. Αλλά η διαίσθηση προϋποθέτει στέρεα γνώση της ποιητικής τεχνικής, δεξιούση για γλωσσική εφευρετικότητα και εποπτική-συνθετική μέθοδο για τη μορφοποίηση των σχημάτων. Ποια είναι όμως η αφετηρία του Πάστερνακ για τη φιλοσοφική του θεωρία σχετικά με την τέχνη και την επιστήμη;

7. Ηθική και Γνώση

Η Φιλοσοφία και η Επιστήμη: Ο Πάστερνακ φιλοσοφώντας μ' αυτόν τον εποπτικό - συνθετικό τρόπο θέτει ως αφετηρία της σκέψης του μια στέρεα αρχή: Και η αρχή αυτή είναι η ζωή. Κάποιοι μελετητές έχουν παρατηρήσει ότι ο Πάστερνακ αποδίδει στη ζωή τα ίδια προσηγορικά, που η χριστιανική Θεολογία αποδίδει στην έννοια του Θεού. Όμως είναι γνωστό ότι ο Πάστερνακ είναι χριστιανός με εδραία και φιλοσοφημένη πίστη.

Η ζωή είναι το περιέχον. Και τι περιέχει; Τον άνθρωπο ως άτομο, ως πρόσωπο, ως ζητητή της αλήθειας και δικαιούχο της πραγματικότητας του κόσμου. Περιέχει τον άνθρωπο ως αδερφό της. Περιέχει τον άνθρωπο ως συνδημιουργό της ζωής μέσω της Τέχνης και της Επιστήμης. Οι δυο αυτές δημιουργικές δυνάμεις, δηλ. η Τέχνη και η Επιστήμη, κινούνται παράλληλα και αλληλοπεριχωρούνται, όταν ο άνθρωπος θυσιάζει κάθε άλλο συμφέρον στο βωμό της ζωής. Και ο άνθρωπος αυτός ένα όνειρο έχει· παρόμοια όπως και ο Ζιβάγκο: να εργάζεται, να γράφει, να θεραπεύει.

Στις τρεις αυτές επιθυμίες εμπερικλείεται ολόκληρο το νόημα, που δίνει ο Πάστερνακ στη Φιλοσοφία. Μέσα σ' αυτές τις τρεις επιθυμίες ενώνεται και η Τέχνη με την Επιστήμη: «*Εργάζομαι*» σημαίνει για τον Πάστερνακ «έρευνα», ζήτηση της γνώσης για χάρη της ζωής. Και η έρευνα των πραγμάτων για χάρη της ζωής συνεπάγεται εργασία, μέσω της οποίας αναπτύσσεται και το πνεύμα του ανθρώπου. Μέσα από την εργασία αυτή διασφαλίζεται η φυσιολογία της πνευματικής όρασης, η οποία δείχνει το δρόμο, τον οποίο οφείλει να διανύσει η επιστήμη. Όχι επιστήμη για τη γνώση, αλλά για τη διάγνωση. Η γνώση οδηγεί στον πλούτο, ο πλούτος στην ποίηση και την αλαζονεία, η αλαζονεία στη βία και η βία στον πόλεμο. Ο δυνατός με τη γνώση, ο ένοπλος άνθρωπος δεν είναι απλώς άνθρωπος, αλλά ληστής (190).

Επιστήμη, λοιπόν, για τη *διάγνωση*. Όμως διάγνωση σημαίνει βασικά αναγνώριση ενός ανώμαλου φαινομένου. Κι όπως πίστευαν οι ιπποκρατικοί ιατροφιλόσοφοι, η ασθένεια ενός μέρους του οργανισμού σημαίνει ασθένεια και ολόκληρου του σώματος, αφού υπάρχουν αμοιβαίως σχέσεις μεταξύ του μικροκόσμου και του μακροκόσμου. Και η διάγνωση, όσο κι αν ξεκινάει από τα συμπτώματα της αρρώστειας, ολοκληρώνεται με τον εσωτερικό φωτισμό του γιατρού, επισφραγίζεται με το τάλαντο της διαίσθησής του. Ο Δόκτωρ Ζιβάγκο ως γιατρός κάνει αλάνθαστες διαγνώσεις. «*Διαίσθηση*» λέγει «είναι η γνώση που ολοκληρώνεται με μια ματιά» (399). Με την έννοια αυτή η *διάγνωση* βασικά δεν αναφέρεται στη νόσο, αλλά στο νοσούντα. Δεν είναι *διάγνωση* της ασθένειας, αλλά του ασθενούς, δεν είναι συμπτωματολογία, αλλά ανθρωπογνωσία. Διάγνωση, λοιπόν, σημαίνει ιατρική και ψυχολογική εξακρίβωση των παθογόνων παραγόντων, που νοσοποιούν τον άνθρωπο. Αλλά αν αυτού του είδους η διάγνωση εξασφαλισθεί, τότε η διάγνωση ταυτίζεται με την *πρόγνωση*. Ο Πάστερνακ πρόγνωση έκαμε για τις αρρώστειες, που εξελίχθηκαν σε επιδημίες στη χώρα του. Και την πρόγνωσή του αυτή την εξέφρασε μέσω της τέχνης του. Και εκείνη την πρόγνωσή του τη δικαιώνει σήμερα η ζωή.

α. Ηθική και εργασία. Και στις περιοχές της τέχνης όπως και της Επιστήμης ο ίδιος αρχιμήδειος τόπος προσφέρεται για την κίνηση της σκέψης του Πάστερνακ: *εργάζομαι, γράφω, θεραπεύω. «Ποτέ μην απελπίζεται κανείς· η ελπίδα και η δράση είναι το χρέος μας»*. Ποιος όμως αναθέτει αυτό το χρέος; Ποιος είναι το «πρώτον κινούν» της Ηθικής; Ποια Ηθική είναι εκείνη, που επιβάλλει στον άνθρωπο το καθήκον της εργασίας; — μόνο μέσω της εργασίας αναπτύσσεται η *γλώσσα*, η οποία είναι η πατρίδα και το αγγείο της ομορφιάς και της αλήθειας. Με τη δύναμη της έμπνευσης η γλώσσα αρχίζει να μιλάει για λογαριασμό του ανθρώπου που δρά,

που εργάζεται. Και η γλώσσα γίνεται μουσική, η οποία σαν ποτάμι, που παρασύρει τα χαλίκια στο βυθό, «με την ίδια νομοτέλεια δημιουργεί το μέτρο, τη ρίμα κι όλες τις άλλες σημαντικότερες ακόμα μορφές, τις άγνωστες, τις ανεξερευνήτες, τις δίχως νόημα» (426). Και η εργασία αυτή δεν γίνεται από αυτόν που άρχισε τη δουλειά, «αλλά από κάτι ανώτερο που τον κυβερνάει, από την παγκόσμια σκέψη και ποίηση, το μέλλον της και το επόμενο στην ιστορική της ανάπτυξη βήμα» (426). Η εργασία, λοιπόν, είτε ως επιστήμη είτε ως τέχνη, έχει τον ίδιο παρονομαστή: την Ηθική.

β. Ηθική και Σκέψη: Όμως το αποτέλεσμα της εργασίας είναι ορατό. Είναι τα προϊόντα της, που έγιναν με βάση συγκεκριμένο σχέδιο και διάφανο σκοπό. Η εργασία έχει ως προϋπόθεσή της, αλλά και ως συνέπειά της, τη σκέψη. Χωρίς την εργασία η σκέψη δεν κινείται. «Η θεωρία υπάρχει μέσα στα πράγματα» έλεγε ο Γκαίτε. Το ίδιο και ο Πάστερνακ δέχεται ότι η Φιλοσοφία υπάρχει μέσα στην πραγματικότητα. Κι όπως η πραγματικότητα είναι τόσο χειροπιαστή, έτσι πρέπει και η Φιλοσοφία να πορεύεται το δρόμο της συντροφιά με την αντικειμενική σκέψη. Φιλοσοφούμε όχι για χάρη της νεφελοκοκκυγίας, αλλά για τον πόνο και για τη χαρά της ζωής. Ζητάμε να χαράξουμε καινούργιο δρόμο μέσα στον κόσμο, ζητάμε μέσω της Φιλοσοφίας να προσφέρουμε στον κόσμο κάτι καλύτερο· ζητάμε μέσω της φιλοσοφίας να βρούμε αλήθειες, που να τις αναγνωρίζει ακόμα κι ο ανήξερος, ακόμα και το παιδί «σαν τη φεγγοβολιά της αστραπής και το κύλισμα της βροχής»¹³. Φιλοσοφούμε για την πραγματικότητα της ζωής και μονάχα γι' αυτήν. Όστε οδηγός για τήν συμπεριφορά των ανθρώπων είναι η λογική των πραγμάτων, η λογική της ζωής.

γ. Ηθική και Θεραπεία

Η γνώση της πραγματικότητας, η διάγνωση των νοσηρών καταστάσεων, όπως αυτή με τη δράση και τα δημιουργήματά της διευκολύνεται, ανοίγει το δρόμο προς τη θεραπεία. Και είναι γνωστό ότι από όλους τους κλάδους της θεραπευτικής εκείνη η θεραπευτική είναι η αποτελεσματικότερη, η οποία καταπολεμώντας τα αίτια της νόσου θεραπεύει ριζικά τον ασθενή. Κι όπως ένας γιατρός, καθολικά μορφωμένος με τις ιατρικές και τις ενγένει επιστήμες του ανθρώπου, μπορεί να κάμει διάγνωση των αιτιών της νόσου, έτσι —και μόνο έτσι— και ένας φιλόσοφος, καθολικά πληροφορημένος για τη φυσιολογία του προσώπου της εποχής του, είναι ικανός να φτάσει σε ορθές διαγνώσεις για τα αίτια της πολύμορφης κοινωνικής παθολογίας. Μόνον ένας φιλόσοφος, που φωτίζει το τοπίο της ζωής και της δράσης του ανθρώπου με το φως των κοινωνικών επιστημών, είναι σε θέση να δώσει την ορθή συνταγή για το έργο της θεραπείας. Ένας τέτοιος γιατρός είναι και ο «Δόκτωρ Ζιβάγκο» ένας τέτοιος φιλόσοφος είναι και ο Μπόρις Πάστερνακ.

8. Τέχνη, Επιστήμη, Ηθική

Με όσα εκθέσαμε μέχρις εδώ για τις περιπέτειες της τέχνης απόψεως του Πάστερνακ έχει γίνει φανερό ότι η δύναμη, που εξανθρωπίζει την τέχνη και την ανάγει σε παιδα-

γωγό της ανθρωπότητας, είναι η Ηθική, η οποία προϋποθέτει τη Γνωσιολογία και την Οντολογία. Στο ερώτημα «*τι οφείλω να πράττω;*» προηγούνται τα ερωτήματα «*πώς μπορώ να γνωρίσω;*» και «*τι μπορώ να γνωρίσω;*». Η Ηθική λοιπόν είναι εκείνη η δύναμη της Φιλοσοφίας, που οδηγεί τον άνθρωπο στη γνώση, που τον βοηθάει να διαμορφώσει τη μέθοδο για τις έρευνές του και να προσδιορίσει με δική του ευθύνη τη στάση του μέσα στη ζωή. Στον αγώνα τούτον του ανθρώπου ξεδιπλώνεται στο φως και η τραγικότητα τόσο του φιλοσοφικού λόγου όσο και του ορίζοντα, μέσα στον οποίο είναι ριγμένη η ζωή μας. Και είναι τραγικός ο λόγος της Φιλοσοφίας, αφού κεντρικό σημείο της είναι η γνώση, η οποία για να κατακτηθεί, πρέπει να συντελεσθεί η διαδικασία της κάθαρσης αφενός του νου και αφετέρου του ορίζοντα, μέσα στον οποίο κινείται ο νους. Αλλ' όσο κι αν η Τέχνη προσφέρει στον άνθρωπο λυτρωτική βοήθεια με τη δύναμη της αποκάλυψης, τόσο και η ύπαρξή μας, για να παραλάβει αυτή τη λυτρωτική δύναμη, πρέπει να είναι ικανή, πρέπει να διαθέτει το φως της επιστήμης. Για τον απαίδευτο τα έργα της τέχνης παραμένουν βουβά ή το πολύ-πολύ είναι ευκαιρίες για οικονομικές συναλλαγές.

Είναι, λοιπόν, φανερό ότι η ευθύνη των επιστημόνων, οι οποίοι παράγουν και συντηρούν τη γνώση, είναι επίσης ηθική όσο και των καλλιτεχνών. Ο Πάστερνακ συγκέντρωσε στο πρόσωπο του επώνυμου ήρωα του μυθιστορηματός του «*Δρ Ζιβάγκο*» τους ακόλουθους ρόλους: του γιατρού, του ερευνητή επιστήμονα, του ποιητή, του καλλιτέχνη, του εραστή της ζωής. Το ίδιο το όνομα «*Ζιβάγκο*» σημαίνει «*άνθρωπος της ζωής*». Και άνθρωπος της ζωής θα πει πρωτίστως «*άνθρωπος της ευθύνης για τη ζωή*». Γνωρίζει ο Πάστερνακ ότι αυτό που πάνω απ' όλα δικαιώνει τον άνθρωπο μέσα στην κοινωνία, είναι η *συνείδηση της ηθικής ευθύνης*. Και το πρόβλημα της ηθικής ευθύνης του επιστήμονα ειδικότερα είναι ένα από τα οξύτερα του αιώνα μας. Γιατί αυτή η διάκριση; Διότι σήμερα όχι μόνο οι Φυσικές Επιστήμες, αλλά κάθε εφαρμοσμένη επιστήμη δεν περιορίζονται στο καθήκον που είχαν πριν από 50 χρόνια, δηλ. να ζητούν την αλήθεια, να αυξάνουν τις γνώσεις τους και να προάγονται. Οι επιστήμονες μέχρι της εποχής, που ρίχθηκε η ατομική βόμβα, είχαν το χρέος με όλες τις δυνάμεις τους να προάγουν την επιστημονική τους ειδικότητα. Ούτε ο Μάξγουελ είχε καμιά έγνοια για τις εφαρμογές των εξισώσεών του ούτε ο Χερτζ για την κατάχρηση των κυμάτων του.

Βεβαίως, το πρόβλημα της ηθικής ευθύνης είναι τόσο παλιό όσο και οι επιστήμες. Ας θυμηθούμε τον *όρκο του Ιπποκράτη*: Ο όρκος εκείνος είχε καθιερωθεί για την προστασία του ανθρώπου από κάθε εκτροπή ή κατάχρηση της επιστήμης. Πρώτοι οι Έλληνες, λοιπόν, είχαν επισημάνει την ευθύνη για την εφαρμογή των επιστημών του ανθρώπου. Τρία είναι τα βασικά στοιχεία του όρκου αυτού: 1) Ο μαθητής υπόσχεται ότι θα οφείλει βαθύτατο σεβασμό προς το διδάσκαλό του και ο διδάσκαλος ανθυπόσχεται επίσης σεβασμό προς το μαθητή του. 2) Ο μαθητής υπόσχεται ότι θα συνεχίσει την παράδοση του επαγγέλματός του θεωρώντας την ιδέα της ζωής ως την ιερότερη. Γι' αυτό πρέπει να αποκτήσει υψηλές και εξειδικευμένες ικανότητες, τις οποίες έχει την υποχρέωση κι αυτός με τη σειρά του να τις μεταδώσει αργότερα στο μαθητή του. 3) Μοναδικό καθήκον του γιατρού είναι να βοηθεί τον πάσχοντα άνθρωπο για να συνεχίζει τη ζωή του, αλλά και να τηρεί ο

γιατρός εφτασφράγιστα τα μυστικά των ασθενών του.

Ο «*Δόκτωρ Ζιβάγκο*» τηρεί τον όρκο αυτό με ευλάβεια. Δεν είναι γιατροί εκείνα τα ανθρωποειδή τέρατα του ναζισμού, που είχαν μεταβάλει τον άνθρωπο σε πειραματόζωο των εγκληματικών φιλοσοφιών τους. Δεν είναι επιστήμονες εκείνοι, που υπηρετούν τους μηχανισμούς του πολέμου ή προσφέρουν δικαίωση σε τυραννικά καθεστώτα. Δεν είναι άνθρωποι όσοι με τα φώτα της επιστήμης προετοιμάζουν το θάνατο των συνανθρώπων τους και την καταστροφή της φύσης.

Και ιδού το χρέος της *Εκπαίδευσης*: Αν ήταν δυνατόν να δώσουμε στους νέους μας την ευκαιρία να σκεφθούν για το πρόβλημα της ηθικής ευθύνης, με την οποία θα χρεωθούν ως μέλλοντες επιστήμονες και πλάστες της κοινωνικής συνείδησης! Αν ήταν δυνατόν να γνωρίσουν βαθιά οι νέοι μας τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου και να κατανοήσουν ποια σημασία έχει για το μέλλον η παράδοση, η επιστημονική και η ηθική, αλλά και να συνειδητοποιήσουν την ανάγκη να ανανεώνεται συνεχώς και να καθαρίζεται κριτικά αυτή η παράδοση! Ο *Δόκτωρ Ζιβάγκο* εργάζεται, γράφει και θεραπεύει με σταθερό σκοπό να προσεγγίζει την αλήθεια των ανθρώπων και της ζωής. Έχει το ταλέντο της διάγνωσης· αλλά ουδείς αλάθη-

τος. Όσο κι αν δεν πρέπει να παίρνουμε κατάκαρδα ως τραγικά τα λάθη μας, άλλο τόσο δεν πρέπει να είμαστε επεικείς απέναντι στα λάθη μας, αλλά και να ζητούμε την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της εργασίας μας με υψηλά μέτρα. Μόνον έτσι, δηλ. με την εντατική εργασία και την αυστηρή αξιολόγηση, συντελείται η βελτίωση και η πρόοδος.

Ο «*Δόκτωρ Ζιβάγκο*» ζητάει να γνωρίσει ό,τι είναι αναγκαίο και εφαρμόσιμο, παραμένοντας συνειδητά μέσα στα όρια του επιστητού, πέρα από τα οποία απλώνεται το άπειρο της αγνοίας μας. Από τους νέους ζητάει σεβασμό προς την παράδοση και προς τα πρόσωπα εκείνων, που υπηρέτησαν την παράδοση με ιερό σέβας και οι οποίοι έδωσαν την ευκαιρία στους μαθητές τους να συμμετάσχουν στην πίστη, στις γνώσεις και στον ενθουσιασμό τους. Αλλά ο σεβασμός ολοκληρώνεται, όταν ο μαθητής τηρεί στάση κριτική απέναντι στα πράγματα και στην παράδοση και συμβάλλει έτσι όχι στην ανατροπή, αλλά στη βελτίωσή της. Έτσι γυμνάζει τον κριτικό του νου και κερδίζει την επιστημονική του ελευθερία. Ούτε η μόδα ούτε η διανοητική αλαζονεία υπηρετούν το ανθρωποσωτήριο πνεύμα της επιστήμης. Ωστε οι νέοι, σεβόμενοι τους δασκάλους τους, τους συναδέλφους τους και τις επιστήμες, σέβονται την ανθρωπότητα, της οποίας τον πόνο οφείλουν να αμβλύνουν, και να καταπολεμούν τα κακά της κοινωνίας.

Σήμερα η ωφελμιστική Ηθική προβάλλει το δόγμα της διπρόσωπης αλήθειας, σύμφωνα με το οποίο οι ηγέτες είναι εκείνοι, που έχουν πρωτίστως το χρέος να εξασφαλίζουν υψηλότερο βαθμό ευδαιμονίας για όσο γίνεται μεγαλύτερο πλήθος ανθρώπων. Έτσι όμως μεταβάλλουν τους ανθρώπους σε μάζα, τους αφαιρούν την προσωπική πρωτοβουλία και τους παραδίδουν στους μηχανισμούς της αποχαύνωσης. Κι όταν η πρωτοβουλία αφηθεί στο άτομο, εκείνο ασφαλώς θα ιεραρχήσει τις ανάγκες του ορθολογικότερα και θα αποφασίσει: Πρώτα να διαθέσει τις δυνάμεις του για την ελάττωση του πόνου και της δυστυχίας μέσα στον κόσμο και έπειτα για την ανύψωση του βαθμού ευτυχίας και τη διεύρυνση των κύκλων κοινωνικής

ευδαιμονίας.— Έτσι και σήμερα· ιδιαίτερα σήμερα: Όχι στην απολυτότητα της «κοινωνικής ευδαιμονίας», αλλά ναι στην καταπολέμηση των πηγών της κοινωνικής δυστυχίας. Και αυτό είναι το ύψιστο χρέος του επιστήμονα. Οι γνώσεις του πρέπει να παράγονται και να εφαρμόζονται για το σκοπό αυτό και να υπηρετούν με θρησκευτική ευλάβεια την ιερότερη ιδέα, την ιδέα της ζωής, που ο Πάστερνακ την ταυτίζει με τον ίδιο το Θεό.

Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το φάσμα μιας ολοκληρωτικής καταστροφής της ανθρωπότητας γίνεται ολοένα και απειλητικότερο. Κοντά σ' αυτό πλανώνται επάνω σ' ολόκληρο τον πλανήτη μας κι άλλα, όχι λιγότερο απειλητικά, φάσματα: η αυξανόμενη ανελευθερία, η τυραννική καταπίεση, η συντελούμενη ήδη πληθυσμιακή έκρηξη. Τι σημαίνει πόλεμος; Τι σημαίνει τυραννία; Τι σημαίνει καταπίεση; Τι ανελευθερία; Τι σημαίνει αύξουσα κατανάλωση πετρελαϊκών προϊόντων; Τι σημαίνει λιμοκτονία και τι αλληλοφάγωμα;

Αυτό είναι το καθήκον της παιδείας: Με όλα τα μέσα να συνειδητοποιήσουν οι νέοι τους κινδύνους, που απειλούν το παρόν και το μέλλον τους. Τι σημαίνει ηθικός εκφυλισμός; Τι σημαίνει λατρεία της βίας; Τι σημαίνει βιομηχανία της ψυχαγωγίας; Πώς μπορούν να λέγονται επιστήμονες και καλλιτέχνες όσοι πέφτουν θύματα της διεθνούς προπαγάνδας για τη διάδοση της θρησκείας του τρόμου και της βίας; Πρέπει να προστατευθούν οι νέοι από παρόμοιο εκφυλισμό. Πρέπει να διατηρηθούν και να πολλαπλασιαστούν μέσα στη συνειδήσή τους οι ηθικές δυνάμεις για να είναι έτοιμοι, ώστε να προβάλλουν αντίσταση μπροστά σε κάθε επίθεση, που θα αποσκοπεί στη κατάκτηση και την αλλοτρίωση. Πρέπει να προφυλαχθούν οι νέοι από κάθε είδος διανοητικής σύγχυσης, όπως αυτές ενσπείρονται συστηματικά μέσα στην κοινωνία μας.

Το φάσμα του πολέμου: Πολλοί δικαίωσαν τους επιστήμονες εκείνους που εργάζονται για την παραγωγή πολεμικών όπλων και μηχανισμών, με το επιχείρημα ότι έτσι επιτυγχάνεται ισορροπία δυνάμεων ως προς τους πολεμικούς εξοπλισμούς, και αποφεύγεται ο πόλεμος. Και είναι ανήθικο το επιχείρημα, ότι καλύτερα να γίνει ένας ατομικός πόλεμος, αφού η δραστητικότητα της πυρηνικής ενέργειας θα συντομεύσει τη φρίκη του συμβατικού πολέμου! Η Λογική αυτή δηλαδή μας θέτει μπροστά στο δίλημμα, για να διαλέξουμε ή γρήγορο ή αργό θάνατο! Όσο για τη ζωή, γι' αυτή δε μας αφήνει καμιά ελπίδα...

Δεν αποφεύγεται όμως ο τρόμος και η καταλυτική αγωνία, που μετατρέπει τους ανθρώπους σε θύματα θαλάμων αερίων. Βεβαίως κανένας δίκαιος κριτής δε μπορεί να ταχθεί υπέρ ενός μονομερούς αφοπλισμού. Ο πόλεμος, είτε δίκαιος είτε επιθετικός, όταν κηρύσσεται, χρειάζεται όπλα. Αλλά μεταξύ επιθέσεων και άμυνας χαίνει άβυσσος. Πάντως ο πόλεμος βρίσκεται πέρα από τη Λογική. Γι' αυτό πρέπει ο κάθε επιστήμονας, ο κάθε πολιτικός, ο κάθε απλός πολίτης να είναι καλά πληροφορημένος, κριτικά εξασκημένος και ευθαρσής, ώστε να μπορεί να ρωτάει για το «γιατί;». Διότι, σε τελική ανάλυση, το άτομο είναι εκείνο που ευθύνεται για την εφαρμογή του νόμου ή για την εκτέλεση κάθε διαταγής. Η συνειδήσή του είναι ο τελικός αποδέκτης και εκτελεστής των δικών του πράξεων. Έτσι, αν το άτομο είναι πεπεισμένο ότι μια διαταγή είναι εγκληματική, τότε μόνο μέσα στη συνειδήσή του μπορεί να βρει τη δύναμη για να αντισταθεί.

9. Η Φιλοσοφία και η Συνείδηση του Ατόμου

Πριν από 350 χρόνια περίπου ο Φράνσις Μπέικον διετύπωσε τη γνωστή φράση: «*Η γνώση είναι δύναμη*». Ο Νίτσε πριν από 100 χρόνια έθετε ως κύριο καθήκον του ανθρώπου να γυμνάζει τη θέλησή του με μοναδικό σκοπό την απόκτηση δύναμης. Στον αιώνα μας ο Ρόμπερτ Οππενχάιμερ, ο βασικότερος συντελεστής για την κατασκευή της βόμβας ουρανού, είχε πει: «Εμείς οι επιστήμονες τούτα τα χρόνια έχουμε φτάσει μέχρι το χείλος της αβύσσου της ιταμοτητας». — *Η κατάχρηση της γνώσης για απόκτηση της απόλυτης δύναμης έχει πείσει ήδη ακόμη και τον πλέον ανίδεο ότι η απόλυτη δύναμη είναι απόλυτη διαφθορά*. Δεν πρέπει όμως να εμπλακούμε εδώ σε φιλοσοφικές συζητήσεις για την ηθική αξία ή απαξία της δύναμης. Ο Πάστερνακ εξέφρασε τις σκέψεις του μονάχα μέσα από τα σύμβολά του. Και δεν ζητάει από τις Φυσικές Επιστήμες να χρησιμεύσουν στον πολλαπλασιασμό της δύναμης, αλλά ως μέσα για την αποκάλυψη των περιοχών της αγνοίας μας.

Ποιος μπορεί να ελέγχει η να καθοδηγεί τις Φυσικές Επιστήμες στο δρόμο των αποκαλυπτικών αγώνων τους; Η απάντηση είναι μια: Οι Κοινωνικές Επιστήμες, οι επιστήμες του κοινωνικού βίου. Μόνον ο κοινωνικός επιστήμονας, ο επιστήμονας που υποτάσσει τη συνείδησή του στην κοινωνική συνείδηση, μπορεί και πρέπει να γνωρίζει τη λύση του προβλήματος της χρήσης και της κατάχρησης της δύναμης. Κανένας αληθινός επιστήμονας δεν ικανοποιείται να βλέπει τα αδιέξοδα, στα οποία οδήγησαν την κοινωνία μας σήμερα οι τεχνολόγοι των Μέσων Μαζικής Ενημερώσεως και Επικοινωνίας. Όλοι οι αληθινοί επιστήμονες συμφωνούν ότι οι κίνδυνοι της κοινωνικής τεχνολογίας δεν είναι μικρότεροι από εκείνους του ολοκληρωτισμού. Ως παράδειγμα η ατομική βόμβα: Κατασκευάστηκε με σκοπό να περιορίσει την εξάπλωσή του ολοκληρωτισμού. Η κατάχρησή της όμως δημιούργησε τον παγκόσμιο τρόμο. Όπως όλοι όσοι διαθέτουν μια ιδιαίτερη δυναμη ή γνώση, φέρουν μια προσωπική ευθύνη, έτσι και ο κοινωνικός επιστήμονας φέρει ευθύνη και πρέπει να αγρυπνεί παρακολουθώντας τις τεχνολογικές και τις άλλες επιστημονικές εξελίξεις, ώστε να παρεμβαίνει έγκαιρα και να προειδοποιεί τόσο τους εφευρέτες όσο και τους πολίτες για όλες τις πιθανές συνέπειες, που μπορεί να έχει για τη ζωή η νέα εφεύρεση.

Όσοι κατέχουν την ειδική γνώση θα πρέπει να είναι εκπαιδευμένοι επάνω σ' ένα κώδικα κοινωνικής συμπεριφοράς, όπως ήταν παλιότερα όσοι κατείχαν τα κοινωνικά προνόμια ήταν υποχρεωμένοι να έχουν μian αρχοντική συμπεριφορά, την *noblesse oblige*. Κι αν πρέπει αυτή η αρχή να ισχύει μια φορά για τον φυσικό ή για τον τεχνολόγο, θα πρέπει να ισχύει πολλαπλασίως για τον κοινωνικό επιστήμονα, για τον καλλιτέχνη, για το γιατρό και προπάντων για το φιλόσοφο. Διότι ο φιλόσοφος έχει τη δυνατότητα να επισκοπεί όλες τις περιοχές του επιστητού και αυτός είναι εκείνος που μπορεί να δείχνει το δρόμο στον ερευνητή, ώστε τα αποτελέσματά της έρευνας να μην είναι, έστω και ακουσίως, καταστρεπτικά για τον άνθρωπο. Μια νέα αρχή, λοιπόν, πρέπει να διέπει τη συμπεριφορά όσων κατέχουν την ειδική γνώση, η αρχή της *sagesse oblige*, της υποχρεωτικής φρόνησης.

Αυτός ο τύπος του φιλοσόφου ως κεντρικού κοινωνικού επιστήμονα δεν είναι ο

απόκοσμος ή ο υπεροπτικός στοχαστής του κόσμου των ιδεών και των ονείρων, αλλά ο γιατρός Γιούρι Αντρέγιεβιτς Ζιβάγκο, όπως ο Μπόρις Πάστερνακ τον πλαστούργησε ως πρότυπο αγωνιστή της ζωής, φρουρού των ηθικών αξιών και αναμορφωτή της κοινωνίας. Ποιος ξέρει αν κάποιος φοιτητής είχε διαβάσει τότε, που η Μόσχα βουβή και με συγκρατημένο το λυγμό της κήδευε το μεγάλο της παιδί, το Μπόρις Πάστερνακ, ποιος ξέρει αν κάποιος νεαρός Μιχαήλ Γκορμπατσώφ είχε αποφασίσει να πραγματώσει την προφητική περestroika του φιλοσόφου γιατρού με τη δική του κοσμοϊστορική μεταρρύθμιση; Το βραβείο Νόμπελ πάντως απονεμήθηκε και στον άξιο μαθητή. Και μέσα στο χορταριασμένο τάφο, εκεί στο Περεντέλκινο της Μόσχας, «ήγαλλιάσαντο όστέα τά τεταπεινωμένα». Δεν ξέρω, τέλος, αν ο Γκορμπατσώφ επιστρέφοντας από τη Στοκχόλμη θα επισκεφθεί τον τάφο του δασκάλου του, για να αποθέσει σ' εκείνο το μνήμα λίγα χρυσάνθεμα. Ο Πάστερνακ πάντως είχε προτιμήσει να αρνηθεί το βραβείο Νόμπελ, για να μην υποχρεωθεί να στερηθεί το λαό του και τη γλώσσα του, αυτό το δοχείο της ομορφιάς και του νοήματος, κι ας λέει ό,τι θέλει σήμερα ο Σολτζενίτσιν. Ξέρω όμως αυτό που ο Πάστερνακ δίδαξε τους μαθητές του: «*Η ρίζα της ομορφιάς είναι η τόλμη*». Θα τελειώσω με κάποιους στίχους του Αλέξη Πάρνη από το μυθιστόρημά του «Λεωφόρος Πάστερνακ»:

*«Εκείνους τους ορθούς κι ακαταμάχητους
που μείναν άνθρωποι των αγριμιών τα χρόνια
θα τους κρατήσουν οι καιροί στη ράχη τους
οδηγητές και καβαλλάρηδες αιώνια».*

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ Γ. ΓΕΩΡΓΟΒΑΣΙΛΗΣ
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ